

ТВОРЧИСТЬ О. ТЕЛІГИ: РЕІНКАРНАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОСТІ В УМОВАХ ПОТРЕБИ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ НАЦІЮ

Предметом статті є аналіз творчості О. Теліги з огляду на присутність у ній авторського розуміння української жіночості. Авторка вдається до реінкарнації української жіночості в умовах боротьби українців за власну націю. О. Теліга відкидає образи "жінки-амазонки" та "жінки-берегині роду", апелюючи до потреби партнерства між чоловіком і жінкою.

Початок ХХ століття був для України періодом втрати інтелігенції за рахунок масового її нищення, а також еміграційних процесів. У 20-30-х роках найбільш відомим осередком еміграції стає Прага. В. Просалова пояснює це тим, що "годішній уряд Чехо-Словаччини з розумінням ставився до емігрантів з України, котрі тут, за її межами, мали можливість здобувати вищу освіту, отримуючи стипендії, розвивати науку і культуру" [1: 4]. Емігрантів Праги можна поділити на два покоління: старше, світогляд якого формувался в Україні, і молодше. Різницю між ними складає бачення майбутнього української нації. Старше покоління не розуміло тих подій, якими охарактеризувався початок ХХ століття, відстоювало марність спроб індивідуальної боротьби конкретної особи за визволення України. Молодша генерація базувала свої ідеї на філософських доктринах А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, що обумовило формування культу національного героя, який здатен до боротьби як реальної, так і метафізичної (розвиток тези Лесі Українки "слово-зброя" в поетичній творчості).

У 1929 року молодь об'єднується у Варшаві в літературну групу "Танк", у яку увійшли Н. Левицька-Холодна, Є. Маланюк, Л. Чикаленко та інші. Однак вона проіснувала недовго. Причиною розпаду "Танка" була нищівна критика Д. Донцова й ідеологічні непорозуміння серед членів групи. Через деякий час "танківці" створюють угруповання "Ми", новими членами якого стали О. Теліга, А. Крижанівський, Б. Ольхівський. Під впливом Д. Донцова пізніше "Ми" залишать Є. Маланюк, Л. Мосендз, О. Теліга, які разом з О. Ольжичем формують "вісниківську квадригу". На думку В. Пахаренка "у той час українська громадська думка у вільному світі перебувала значною мірою під впливом двох конкуруючих концепцій: 1) драгоманівсько-винниченківського соціал-демократизму; 2) донцовського інтегрального націоналізму із симптомами авторитарського світобачення" [2: 22].

Молодше покоління еміграції отримало умовну назву "празька школа". Умовність визначена тим, що не існувало єдиної літературної групи з чіткою організацією, ідеологічною платформою. Представники діаспорного літературознавства до сьогодні по-різному ставляться до поняття "празької школи". Ю. Шевельов вважав, що об'єднуючим для "пражан" були політична і естетична ідеології, в той час як кожен з них послуговувався власною стилістикою. На противагу йому Б. Рубчак говорить про спільну для багатьох "пражан" стилістику й ідеологічну платформу.

Особливе місце серед "пражан" належить О. Телізі, на творчості і житті якої найбільше позначився вплив Д. Донцова, який базував свою концепцію націоналізму на відродженні української нації через утворення дієвої аристократичної верхівки, що складатиметься з української інтелігенції, буде орієнтована на Європу і повністю розірве стосунки з Росією. З цього приводу Г. Грабович говорить про феномен "вісникізму", базований на ідеї войовничого українського націоналізму Д. Донцова, що мав вплив не тільки на "пражан", але й на наступних представників еміграційної літератури [3: 363].

Нагадаємо, що Д. Донцов іманентно по-чоловічому намагався міфологізувати О. Телігу після її загибелі, перетворивши на "двуликого Януса", який характеризується, з одного боку, мужністю і силою рівній чоловічій, з іншого – відомською жіночою сутністю, яка імітує голос біблійних пророків: "Тут з неї говорить пророчиця-вістуня, яка бачить лихо, неминуче, як удар Божого бича по спантеличеній, здурнілій людськості і яка знає своєю великою інтуїцією – і свого народу, і своє власне призначення в цій завірюсі" [4: 433]. До такої міфологізації вдавалися й інші дослідники, розглядаючи творчість поетки тільки в контексті сильної особистості, героїзації. Наприклад, в одній із перших спроб аналізу "празької школи", здійснених у пострадянському літературознавстві, знаходимо, що в поезії О. Теліги "...вимальовується яскравий образ вольової людини, відданої ідеям національного відродження України, життєлюб, морального максималіста, апологета загальнолюдських цінностей" [5: 98]. Помічаємо, що автор дослідження, напластовуючи означення-характеристики, з часом забуває, що говорить про жіночу поезію, ліричну героїню, замінюючи жіночий рід на чоловічий – "життєлюб", "максималіст", "апологет". Однак, беручи до уваги погляди

О. Теліги на жінку, висловлені в її публіцистиці, і її поезію, логічніше говорити про те, що письменниця відродила в українській літературі жіночу сутність, створивши амбівалентну, екзальтовану жінку-героїню. М. Ільницький слушно зауважував, що "...поезія Олени Теліги – поезія жіноча у всьому – у спонтанності почувань, граційності, не чужій легкого кокетства. У власних вчинках вона прагнула бути героїнею власних віршів..." [6: 206].

Цікавими є порівняння О. Теліги з Лесею Українкою. У багатьох моментах вони доречні, але існує й відмінність. О. Теліга не боїться бути жінкою, у той час як для Лесі виявити свою жіночість було рівноцінно зарахувати себе до так званого типу "салонної баришни". У праці "Українська література. Імена і долі письменників" слушно наголошено: "Між тим, констатуєчи близькість Олени Теліги до Лесі Українки, яка випливає із спорідненості духовного світу обох поетес, варто простежити і різницю між ними: у Теліги ми бачимо постійну граційну невірноваженість і життєву радісність, а у Лесі Українки – здебільшого суворий героїзм" [7: 332].

У статті здійснено спробу прочитання творчості О. Теліги крізь призму її розуміння української жіночості, місця і призначення жінки в українському патріархальному світі.

Формування українського національного жіночого героїзму в житті і творчості О. Теліги відбувалося під впливом трьох чинників: зустріч майбутньої письменниці, вихованої у російському середовищі, з Україною (українським селом, що став протиставленням до російськомовного Києва) під час таємного переїзду її з матір'ю за кордон до батька 1923 року; конфлікт з російськими монархістами, коли Олена стає на захист рідної мови; співпраця з ОУН: вона "... стає провідником мистецького товариства "Зарево", лектором на вишколах організаційного активу організації, студіює як емігрантську літературу, так і ту, що надходить із совєцької України, укладає антологію української патріотичної лірики "Буде буря..." [8: 46].

Погляди О. Теліги на сучасні їй чоловіка і жінку вповні оприявлено в публіцистиці письменниці.

Образ чоловіка-лицаря авторка статей формує на чіткому протиставленні між чоловічим типом минулого і сучасного. Прикладом героїзму для неї постають представники козаччини, які вміли боротися за свою Батьківщину і з честю вмирати за неї. У реальній історії українського народу прикладом такого героя є І. Богун, у літературі – образ Івана з "Боярині" Лесі Українки. Прихильно вона ставиться й до постаті М. Хвильового, який "...відчув цілою істотою, що лише прикладом великої цивільної відваги і безкомпромісовості, аж до смерті, можна впливати на думку свого оточення так, щоб воно із суцільної маси льокав обернулося в націю, варту своїх великих героїв".

О. Теліга у статті "Сила через радість", на якій найбільше позначився вплив теоретичних розмірковувань про націоналізм Д. Донцова, говорить про те, що в сучасному їй часі лицаря все частіше замінює тип "...культурно-розважливого комбінатора", який "...ніколи не рве вузли, тільки завжди хоче їх помалу і обережно розплутувати" [9: 93].

Аналізуючи чоловіків, протиставляючи різні типи, письменниця однак утверджує їх провідну роль в українському націотворенні. Саме така позиція пояснює бачення О. Теліги, якою має бути жінка. Найширше це бачення представлене у статті "Якими нас прагнете?".

Цікаво, що свої міркування щодо жіночої суті авторка розгортає в опозиції між своїми уявленнями про неї і тогочасними чоловічими версіями, оприявленими в поетичних текстах. О. Теліга говорить про присутність в українській літературі трьох варіантів жіночого типу: жінка-рабін, жінка-вамп, жінка-товариш. Два перших, "...незважаючи на свою нібито протилежність, властиво кажучи, є тим самим типом жінки, що з'являється лише джерелом хвилевої насолоди й увигіднення життя в найпримітивнішому розумінні того слова" [4: 82-83], третій характеризується різкістю й енергійністю. Жодний з них не задовольняє письменницю, адже образи жінки-рабині і жінки-вамп не включають у себе поваги, а жінка-товариш не викликає чоловічої любові. Такі жіночі типажі бачить О. Теліга у творах М. Гоголя, В. Винниченка, У. Самчука та інших. Обурює авторку й протиставлення у чоловічій поезії української жінки, найчастіше безсилої і безвладної, жінці-чужинці – вільної, гордої, тої, яка потребує завоювання та пошани. Авторка дивується сучасному їй чоловікові, який дорікає з одного боку, українській жінці в пасивності, з іншого сам готовий стати рабом "іншої": "Але коли мужчина зневірився в українській жінці за її вдачу "рабині", коли він з такою погордою, зрештою – заслуженою, ставиться до жінок, що дозволяють себе брати в ясир першому-ліпшому наїзникові, то яке є оправдання має мужчина для себе, коли маніфестує своє бажання бути рабом чужинки..." [4: 86]. Таким риторичним запитанням О. Теліга порушує важливий аспект чоловічого українського мислення, сформованого під впливом довготривалого поневолення. Неможливість захистити свою жінку/матір/Батьківщину веде до створення психологічного дискомфорту. Захисною реакцією на це стає прагнення перемогти свого поневолювача через сексуальну зверхність над його жінкою – звідси комплекс бажання "цариці" (наприклад, у гоголівського Вакули). Цей комплекс є інверсією комплексу завойовника, який також самоутверджується через насилля над жінкою поневоленого.

Критикує О. Теліга й тогочасне жіноцтво. У статті "Сліпа вулиця" вона виступає проти культивування в жіночих виданнях спотвореного образу жінки, який утворено "...з мішанини

сахарину, дешевих парфумів, гірко-солодких сліз і химерних настроїв..." [9: 80-81]. Відкидає письменниця феміністичні ідеї, асоціюючи їх з амазонством, а, отже, втратою справжньої жіночості, імітацією чоловічого стилю поведінки, і апробований у чоловічих текстах образ жінки-матері, яка вдаючись до збереження родинного вогнища через прив'язування до себе синів, стає перешкодою визволення української нації і формування її як самостійного утворення. О. Теліга вважає, що матір має бути націлена не на утримання біля себе сина, але на виховання з нього національного героя.

Про схожу жінку-матір говорить О. Кобилянська у відчиті "Дещо про ідею жіночого руху" на виборах "Товариства руських жінок на Буковині". Для неї мати має бути повноцінною партнеркою для чоловіка (ця "повноцінність" досягається через отримання жінкою освіти), а у разі його втрати, спроможною виховати свої дітей справжніми лицарями: "Мужчини тоті знають, що жінка, котра озброєна фаховим образованием, котра годна своїми власними силами заробити на себе, становить сама собою велику силу, годна стати їм підпорою, навколи б і їм забракло здоров'я й сили до борби за існування! Годна повести тоді і сама дітей своїх до цілі, не вгинаючись під вагою нужди так, як угинаються тепер бідні вдовиці-матері, щоб випровадити діточок своїх "у люди"; годна виробляти з них тверді, кріпкі, чисті характери, сильні, немов леви! А теперішні часи вимагають таких характерів" [10: 152].

Прикладом нового типу жіночості, яким захоплюється О. Теліга є образ Аглаї з твору М. Хвильового "Вальдшнепи", жінки з текстів Гамсуна, Ібсена, що характеризуються поєднанням "...жіночості з мужністю, а коханки з товаришем..." [4: 92]. Саме це, за твердженням письменниці, робить з жінки людину, впливає на чоловіка, викликає його любов і пошану. Таким чином О. Теліга повертає в українську літературу справжню українську жінку – не амазонку з набором чоловічих рис і не рабиню, призначення якої лише вдовольняти чоловічі бажання, але ту, яка гармонійно поєднує в собі шал коханки, здорове материнство, а також спроможна у хвилини небезпеки стати поруч свого чоловіка на захист не тільки власної родини, але й всієї нації.

Розуміння жіночої суті письменницею оприявлено й у її поетичному доробку. Зауважимо, що у статтях, створюючи образ жінки, О. Теліга послуговується не так емоційною сферою, як розумово-логічною. Емоції, теоретичні міркування мотивуються ідеєю "фікс" для письменниці – потребою боротьби за українську націю, що визначає дидактичну мету – формування героїчного мислення в чоловіків і жінок. У той час як у поезії відкриваються підсвідомі структури, тому лірична героїня (образ нової жінки/самої авторки) характеризується більшою амбівалентністю, парадоксальністю мислення, екзальтованістю, драматичною напруженістю.

У поезії О. Теліги жіноча сутність існує не як самодостатнє явище – "річ в собі", а як гармонійне доповнення до чоловічого ества, його життєдайна сила. В умовах потреби національного героя, жінка стає чоловічою підтримкою, душевною і тілесною оазою або криницею, з якої п'є мужчина-лицар:

Не зірвуться слова, гартовані, як криця,
І у руці перо не зміниться на спис.
Бо ми лише жінки. У нас душа криниця,
З якої ви п'єте: змагайся і кріпись! [4: 20].

Жіночий світ у поетки визначений чоловічим, але в тому не існує рабської залежності. Вона – горда партнерка свого чоловіка на всіх рівнях: побутовому, сексуальному, національному – у боротьбі за Україну. Окрім того, О. Теліга обирає найкращого з світу мужчин – героя, який не принизить її. Слабкий і агресивний чоловік не має місця в системі "любовних координат" письменниці:

Я руці, що біла, – не пробачу –
Не для мене переможний бич!
Знай одно: не каюсь я, не плачу,
Ні зідхань не маю, ні злоби.
Тільки все у гордість замінила,
Що тобою дихало й цвіло... [4: 15].

Торкається О. Теліга в поезії і жіночої сексуальності. В українській літературі існує традиція замовчування сексуальних потреб людини. Автори звертаються лише до духовної сторони людського життя. Така позиція визначена комплексом "постійного борця", якому не личить віддаватися фізіологічним бажанням. Говорити про свою сексуальність – це означає принизити себе, спотворити образ героїчної особистості, яка націлена на рятування Батьківщини. На відміну від такої традиції, лірична героїня – жінка, яка знає своє тіло, не боїться власних бажань, а також не відмовляється від них навіть у найбільш складний період для себе і своєї країни. У поезії "Сонний день" відбувається гармонійне поєднання двох екстазів: жіночого, викликаного коханням з чоловіком/до чоловіка, національного: згадуванням про красу рідної природи, історичного минулого:

Голос твій затремтів, мов птиця,
Під потоком палаючих слів
Про козацькі степи й станиці,
І про все, що лише присниться
Не на рідній землі.

(...)

Снів нема! Ми б летіли в гори,
В височінь, аж на соняшний шпиль,
Бо під ним всю пекучу змору
Захлисне і напоїть море, –
Чорне море, мов хміль! [4: 12].

У творчості О. Теліги любов до Батьківщини поєднана з любов'ю до чоловіка. Можливо, це пов'язано з життям авторки: "відкривали" Україну для неї, формували її національно орієнтований світогляд саме чоловіки: батько, М. Теліга, Д. Донцов. В обох випадках любов письменниці дієва. Лірична героїня пафосна і нестримна у своїх закличках:

Змемо вогнем любови межі.
Перейдемо убрід бурхливій воді,
Щоб взяти повно все, що нам належить,
І злитись знову зі своїм народом [4: 17].

Вона прагне змагань за Україну поруч свого героя, передчуває їх обопільну героїчну смерть, мріє, щоб Бог дав їй "гарячу смерть – не зимне умирання" [4: 26].

Отже, створюючи поезію О. Теліга ніколи не вдається до імітації чоловічої стилістики. Її лірична героїня сповнена суто жіночою мужністю, яка на відміну від чоловічої має не аполонівський, а діонісійський характер. Поезія О. Теліги наповнює символічними образами гарячого вина, палаючої лампади, сонця і блискавиць та ін., що вже були апробовані в текстах поетів-чоловіків, надаючи їм особливої жіночої сексуальної енергетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Просалова В. Поезія "празької школи": Навчальний посібник / Валентина Просалова. – Донецьк: Веда, 2000. – 90 с.
2. Пахаренко В. "Долетить на Дніпро луна..." / Василь Пахаренко // Слово і час. – 1992. – № 6. – С. 20-25.
3. Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка) / Григорій Грабович. – К.: Факт, 2003. – 631 с.
4. Теліга О. Вибрані твори / Олена Теліга. – К.: Смолоскип, 2008. – 534 с.
5. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. – Кн. 2. – Ч. 1: 1940-ві – 1950-ті роки: Навчальний посібник. – К.: Аконті, 1994. – 368 с.
6. Ільницький М. Від "Молодої Музи" до "Празької школи" / Микола Ільницький. – Львів, 1995. – 318 с.
7. Українська література. Імена і долі письменників. Методичні поради. В 3-х частинах. – К.: Бібліотека українця, 2000. – 344 с.
8. Фасоля А. Поетка вогненних меж / Анатолій Фасоля // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 44-50.
9. Теліга О. Збірник / Олена Теліга. – Детройт – Нью Йорк – Париж, 1997. – 473 с.
10. Кобилянська О. Дещо про ідею жіночого руху: Твори у 5-ти томах / О. Кобилянська. – К.: Наукова думка, 1963. – Т. 5. – К., 1963. – С. 151-157.

Матеріал надійшов до редакції 06.10. 2009 р.

Юрчук Е. А. Творчество Е. Телиги: реинкарнация украинской женственности в условиях необходимости борьбы за украинскую нацию.

Предметом статьи является анализ творчества Е. Телиги с позиции присутствия в ней авторского понимания украинской женственности. Автор обращается к реинкарнации украинской женственности в условиях борьбы украинцев за собственную нацию. Е. Телига отбрасывает образы "женщины-амазонки" и "женщины-берегини рода", апеллируя к необходимости партнерства между мужчиной и женщиной.

Yurchuk O. O. The Works by O. Teliga: The Reincarnation of the Womanhood in Ukraine Due to the Necessity of the Fight for Ukrainian Nation.

The subject of the article is the analysis of O. Teliga's creation from the position of the author's understanding of the Ukrainian femininity. The author applies to the reincarnation of the Ukrainian femininity in the conditions of the fight of Ukrainians for their own nation. O. Teliga renounces the images of "women-amazon" and "women-family's bereginya", appealing to the necessity of partnership between a man and woman.